

Vzorčni prikaz obsežnejših sopomenskih skupin iz Pleteršnikovega slovarja

Jožica Narat

V članku so predstavljene štiri obsežnejše sopomenske skupine (pomlad, netopir, kljub, zapenec/zaponec) iz Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja, popolnjene s pomočjo Cigaletovega nemško-slovenskega in Bezlajevega etimološkega slovarja ter s kontrolnim pregledom celotnega Pleteršnika.

The article presents four larger synonym-strings (pomlad, netopir, kljub, zapenec/zaponec) in Pleteršnik's Dictionary. Cigale's German-Slovene Dictionary and Bezlaj's Etymological Dictionary, as well as the control check of the entire Pleteršnik's Dictionary, provide complementary information on these synonym-strings.

I V dvojezičnem slovarju dobimo podatke o sopomenskosti iztočnic praviloma s pomočjo njihovih tujejezičnih ustreznic, identičnih ali medsebojno sopomenskih, Pleteršnikov slovar¹ pa ima v svoji zasnovi tudi elemente enojezičnega slovarja²—zato se dajo sopomenke delno odkrivati s pomočjo slovaropisnih oznak =, *prim.*, *pogl.*, *nam.*, *tudi* in z oklepajem. Do določene mere so s temi oznakami ugotovljiva tudi notranja razmerja v posameznih sopomenskih skupinah. Pri razkrivanju le-teh so pomembne tudi oznake virov, zlasti krajevno ali časovno omejevalnih.

Slovenske sopomenke v Pleteršnikovem slovarju so bile sicer že predstavljene, vendar je bilo njihovo odkrivanje omejeno na pregled omenjenih slovaropisnih oznak, namenjenih zlasti za prikaz povezanosti med posameznimi besedami, zvezami oz. pomenskimi enotami.³ S tem pa se sopomenskih skupin ne da v celoti popolniti, saj je slovar slovensko-nemški in bi utemeljeno pričakovali, da bodo slovenske iztočnice pojasnjene z nemškimi ustreznici. Zlasti pri obrobni besedah s priporočljivejšim parom (ali z vidika narečja ali knjižnega jezika) nemških ustreznic ni, se pa včasih pojavljajo tudi za iztočnično slovensko sopomenko oz. za njeno slovaropisno razlago. Namen tega prispevka je, da bi se na osnovi popolnjenih vzorčnih sopomenskih

¹ Slovensko-nemški slovar, I. – II. Ljubljana 1894–95. Uredil M. Pleteršnik.

² I. Orel, Prvine enojezičnega slovaropisja v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju. V: Pleteršnikov slovensko-nemški slovar, 1998, str. 113–125.

³ J. Narat, Sopomenke v Pleteršnikovem slovarju. V: Pleteršnikov slovensko-nemški slovar, 1998, str. 55–77. Gl. tudi op. 2.

skupin pokazalo, do katere mere je sistemska vrednost besed oz. pomenskih enot v Pleteršniku razvidna iz (ne)izkazanosti nemških ustreznic.

2 Na sopomensko bogastvo Pleteršnikovega slovarja sem bila prvič opozorjena pred štirimi leti, ko je J. Müller pripravljala ponazarjalno gradivo iz slovarja za 'vrata' in 'peč' oz. njune dele ter ga urejenega po posameznih pomenskih enotah predstavil na stalni razstavi v Pleteršnikovi rojstni hiši v Pišecah.⁴ Tu obravnavane sopomenske skupine so vzorčne, vsaka s svojimi posebnostmi, čeprav so izbrane bolj ali manj slučajno. Morda bi kak dodaten primer razkril še kaj tipološko drugačnega, vendar so to predvidoma le nebistveni drobcji.

2.1 V Cigaletovem slovarju⁵ je pri iztočnici *der Frühling* navedenih 13 sopomenskih ustreznic, ki so le delno (deset) izkazane v Pleteršniku, pri tem pa je oznaka *Cig.* (= Cigale 1860) redka in nikoli edina. Sopomenke v Cigaletu – kakor si sledijo – so: *pomlad, spomlad, protiletje, mladletek, mladoletje, sprotlejje, vletje, bivaž, vigred, mlado leto, viležej, vesna, jaro*. V Pleteršniku pogrešamo Cigaletovo *sprotlejje* (ima pa varianti *sprotiletje in sprotoletje*), *vletje* in *jaro*⁶. Pri zadnjem je zanimivo, da pa najdemo v Pleteršniku njegovo bogato razvito besedno družino: *jar, prid., jarče; 1. jarček; jarčica 1), 2); 1. jarčič; 1. jaren; jarica 1); 1. jarina; 1. jariti se 2); jarovina; jaruše; jarušica*. Poleg omenjenih desetih sopomenk, najdenih s pomočjo Cigaleta, sem po bolj ali manj slučajnostnem ključu (neposredna bližina že odkritih sopomenk, zlasti na osnovi predvidenih glasovno-oblikoslovnih in besedotvornih variant, oz. posamezna, sicer redka slovaropisna opozorila) odkrila v Pleteršniku še naslednje: *blažji, mladletek, protiletje, protiletjiče* (označena kot manjšalna), *protuletje, sprotlejje, sprotoletje, valička, velička, vlička, vilaž, viležaj 2)* in *zmladlet*.

Brez lokacijske oz. avtorske oznake je v tej sopomenski skupini samo *pomlad* (*spomlad* ima dve oznaki: prvo ob naglasno posebni zvezi *na spōmlad*, drugo pa ob brezpredložni prislovno rabljeni besedi *spomlad* – kot pravilno navaja v oklepaju zvezo s predlogom *v spomlad, im Frühlinge*). Izmed vseh členov te skupine ima *pomlad* najkrajši slovarski sestavek, saj ima dodano samo nemško ustreznico *der Frühling*, kar vse kaže na njeno osrednje mesto in nevtralnost. Nemška ustreznica, skupaj z lokacijskimi in avtorskimi oznakami, je izkazana v naslednjih sedmih primerih: *protiletje, mladletek, mladoletje, mlado leto* (izjemoma *das Frühjahr*; ki je po Cigaletu 1860 kot sopomenka podrejena *der Frühling*, medtem ko Grimm opozarja

⁴ Najštevilnejše so v tem gradivu sopomenske skupine za pomene 'zapah' (40), 'isteje' (29), 'podboj' (19), 'kot pri peči' (19), 'tečaj' (14) in 'pokrov pri peči' (11).

⁵ [M. Cigale], Deutsch=slovenisches Wörterbuch, I. Laibach 1860, str. 556.

⁶ Beseda *jaro* v pomenu 'pomlad' je v Cigaletovem slovarju označena kot češka. Tudi *vesna* v tem pomenu po Cigaletu ni slovenska beseda (ima oznake *altsl., russ., böhm., poln.*), torej po njem ni nujno sopomenka. Po I. Orel »lahko nekatere sicer primerjalno navedene besede zaradi takratnega ali kasnejšega sprejema v slovensko besedno zakladnico pojmuje kot izraze, ponujene v izposojajo« (gl. I. Orel Pogačnik, Slovensko besedje v nemško-slovenskem slovarju iz l. 1860. V: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 32 (1996), str. 37–51, zlasti 51. V Pleteršniku je navedena in označena kot novoknjižna.

na možno pomensko ločevanje med *das Frühjahr* 'začetek pomladi' in *der Frühling* 'pomlad v polnem razcvetu'⁷), *vesna* 2), *sprotiletje*, *blažji*; k temu dodana slovaropisna opozorila pa so prav tako v sedmih: *spomlad* (*prim. vzpomlad, pomlad*), *bivaž* (*morda nam. vilaž; prim. vigred in vilesti*), *vigred* (= *pomlad*), *vlička* (*adv. = vzpomladi; prim. velička*), *velička* (*prim. vlička, valička*), *blažji* (*prim. bivaž*), *viležaj* 2) (za nemško ustreznico je v oklepaju navedena glasovno-pisna varianta *viležej*). Nadaljnjih sedem primerov je brez nemške ustreznice, kot slovaropisno opozorilo pa se štirikrat pojavi enačaj (enkrat v kombinaciji s *prim.*): *mladletje* (= *mladoletje*), *protiletjek* (= *protiletje*), *vilaž* (= *pomlad; prim. vilažati*), *protuletje* (= *protiletje*), dalje dvakrat *pogl.:* *sprotoletje* (*pogl. sprotiletje*) in *valička* (*pogl. velička*) ter enkrat *tudi* v oklepaju: prislov *zmladleta* = *spomladi ... (tudi: zmladlet, m ...)*; vsi primeri imajo lokacijske oz. avtorske oznake.

Na *pomlad* kot osnovno sopomenko navaja opozorilo *prim.* pri iztočnici *spomlad* (skupaj z etimologizirano *vzpomlad*, medtem ko je pri *vlička* z enačajem označena njena prislovna oblika *vzpomladi* – zapisa z *vz-* v Pleteršniku nista izkazana kot iztočnici, torej sta opozorili izključno etimološke narave) in enačaj pri *vigred*. Glede na *bivaž* je nadrejena *vigred*, obe označeni kot koroški (prva izključno) in kot taki v medsebojnem odnosu pod-/nadrejene sopomenskosti; poleg *vigred* stoji za oznako *prim.* pri iztočnici *bivaž* še glagol *vilesti*, ki je v Pleteršniku izenačen z *izlesti*, in to v zvezi z osebkom sonce oz. mesec ('sonce / mesec vzide'), v slovarju pa je izkazan tudi njegov vidski par *vilažati*. Nemška ustreznica *im Frühling* je pri *bivaž* verjetno le zaradi skladijsko posebne zveze z *bivaža* v tem prislovnem pomenu. Na pomensko povezanost z glagolom *vilažati* oz. *vilesti* kaže tudi beseda *viležaj* v pomenu 'pomlad' (v oklepaju ima opozorilo na pisno varianto *viležej*) in s prvim pomenom 'der Aufgang der Sonne, des Mondes', prav tako pa tudi *vilaž* iz zadnje skupine. Pri *bivaž* se je Pleteršnik očitno spraševal o izvoru oz. pomenski motivaciji, na kar bi kazala pomisel *morda nam. vilaž*, vse to pa koroško *bivaž* postavlja v zadnji del sopomenske skupine *pomlad*. S *prim.* sta iz te skupine opremljeni še besedi *vlička* in *velička*: pri prvi je opozorilo na *velička*, pri drugi pa na *vlička* in *valička*. Informacije o normativnosti pri teh dveh primerih ne dobimo, nam jo pa ponuja tretji, tj. *valička* iz zadnje skupine, ki v nasprotju s svojima glasovno-pisnima variantama nima navedene nemške ustreznice, ampak ob avtorski znački samo *pogl. velička*, s čimer lahko torej obliko z *-e-* razumemo kot primernejšo in pogostejšo kot njeni dve soobliki. Kot skrajno obrobna sopomenka je v oklepaju in za oznako *tudi* naveden samostalniček moškega spola *zmladlet*. Slovarsko je neke vrste podiztočnica prislova *zmladleta*, ki je pomensko določen z nadrejeno sopomenko za enačajem (= *spomladi*), hkrati pa izrazno tudi sam nadrejen »pokvarjeni« vzhodnoštajerski *zmarleta*. Očitna je naslonitev na *mlado leto*, vendar Pleteršnik nanjo ne opozarja (gl. zgoraj opozorilo pri *vilaž*).

V skupini zadnjih šestih sopomenk prevladuje enačaj, ki kar trikrat opozarja na večjo besedotvorno ustreznost členov s svoje desne strani: gre za razliko v medponi

⁷ Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Vierten Bandes erste Abtheilung, forschel-gefolgsmann. Leipzig 1878, stolpci št. 293–298.

(*mlad(o)letje, protu/iletje*) oz. priponi (*protilet-ek/-je*). Pri *vilaž* z navedbo Cafovega in Miklošičevega vira ima enačaj s sopomenko *pomlad* enako vlogo kot pri *vigred* (gl. zgoraj) – je torej opozorilo na njeno lokalno omejenost v primerjavi s splošno razširjeno in nevtralnno sopomenko *pomlad*. Na *pomlad* kot nadrejeno sopomenko je z enačajem opozorjeno torej le v dveh primerih. Vse te sopomenke z desne strani enačaja ali oznake *pogl.* so kot iztočnice pojasnjene z nemško ustreznico *der Frühling*.

Za 'pomlad' je v Pleteršniku odkritih skupno 23 sopomenk. Od tega je v 13 primerih navedena tudi nemška ustreznica, in to kar sedemkrat brez dodatnih slovaropisnih opozoril, ki sicer nakazujejo razmerja med posameznimi sopomenkami; osnovna sopomenka *pomlad* je v skladu s pričakovanji brez navedb virov. Nadalje predstavlja šest primerov kombinirano rabo nemške ustreznice in slovaropisnih oznak, naslednjih šest pa je pomensko pojasnjenih samo s pomočjo slovaropisnih oznak. Zadnje tri sopomenke (v dveh primerih gre za soobliki) ne nastopajo kot iztočnice.

2.2 V Bezlajevem etimološkem slovarju⁸ je zapisanih kar 34 slovenskih sopomenk za *netopir*; od tega jih je 21 prekrivnih s Pleteršnikom. Njihovo številčnost utemeljuje Bezlaj s tabuističnim načinom izražanja. S paberkovalnim pregledom je bilo v Pleteršniku odkritih še 9 sopomenk, jih je pa gotovo še več. V dodatku (glede na Bezlaja) imata le *pirpogača* in *pirpogačica* nemško ustreznico, pri ostalih pa je pripadnost obravnavani sopomenski skupini razvidna iz uporabe enačajev in drugih slovaropisnih oznak. Na desni strani enačaja je navadno osrednji izraz *netopir*: *piročelj, pirožan, pirezelj* (z dodanim *prim. piročelj*), *topirka* (na prvem mestu je za enačajem *topir*, tj. besedotvorno opozorilo) in *pern-pogača* (z dodanim *prim. pirpogača*), le v enem primeru (*pirnpogačica*) je kot nadrejena zapisana za enačajem glasovno-pisna varianta *pirpogačica* (kot iztočnica ima dodano nemško ustreznico). Večja priporočljivost besede *pir(h)pogačica* je izražena z opozorilom *pogl.*, ki je dodano iztočnici *pilpogačica*, medtem ko ima *pirhpogačica* (edina od teh tvorbenih oz. glasovno-pisnih variant, ki jo najdemo v Cigaletovem slovarju iz l. 1860) za enačajem variantno obliko *pirpogačica*.⁹

V enajstih primerih je pokazatelj sopomenskosti med slovenskimi enotami skupna nemška ustreznica *die Fledermaus*, in sicer enkrat (*netopir*) v družbi z latinsko ustreznico *plecotus* v oklepaju, enkrat (*šišmiš*) ob še eni sopomenski nemški in eni latinski ustreznici (*die Speckmaus, vespertilio noctula*), dvakrat za slovensko sopomenko, postavljeno za enačaj (*škržabec = skrzabec, podlopir = netopir* – tu raba nemške ustreznice ni upravičena), kar sedemkrat pa sama z iztočnico (*skrzabec, pirač, mižkut, pomračnik, lilek 5*), *pirpogača* in *pirpogačica*). Enačaj se v obravnavani sopomenski skupini pojavi kar 20-krat: dvakrat (*podlopir, škržabec*) – kot že omenjeno

⁸ F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, II. Ljubljana 1982, str. 221.

⁹ Bezlaj navaja za *piročljek* in *pirpogača* z variantami le Miklošičevo domnevo, da je v prvem delu besede **perch-*, slovensko *prhati* 'frfotati', sam pa kot možnost vzporeja *pir-*, *per-* z *netopir*, vendar poudarja nejasnost etimologije (F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, III, Ljubljana, 1995, str. 39).

– je za sopomenkama *netopir* oz. *skržabec* nemška ustreznica, pri besedah *pirezelj* in *pern-pogača*, ki sta z enačajem povezani z nadrejeno sopomenko *netopir*, pa sta navedeni za oznako *prim.* njima neposredno nadrejeni sopomenki, ki sta pravzaprav obe njeni glasovni oz. besedotvorni varianti, to sta *piroželj* in *pirpogača* – prva ima kot iztočnica za enačajem navedeno osnovno sopomenko *netopir*, drugo pa pojasnjuje nemška ustreznica. Od 16 preostalih z enačajem označenih sopomenk iz te skupine jih ima na desni strani enačaja besedo *netopir* kar 13: *mračnik*, *ladoper*, *latopir*, *topir*, *dupir*, *vdopir*, *pirožljek*, *pirožaba*, *mrakulj*, *matopir*, *matofir*, *piroželj* in *pirožan*. Ena (*topirka*) ima za enačajem kar dve sopomenki: besedotvorno varianto *topir* in splošno znano *netopir*. V preostalih dveh primerih (*pirhpogačica*, *pirnpogačica*) je sopomenka za enačajem *pirpogačica*, ki je pravzaprav njuna priporočljivejša glasovno-pisna varianta, ki ima samo v iztočniški vlogi dodano nemško ustreznico.

V tej obsežni 30-členski sopomenski skupini se je pri večini odločil za pomensko pojasnilo z eno slovensko sopomenko, v glavnem z *netopir*, pri samo enajstih pa z nemško ustreznico (pri *šišmiš* celo za dve, v dveh primerih pa se pojavlja nemška ustreznica za domačo sopomenko v enačajski formuli). Razmerno je nemških ustreznic v tej sopomenski skupini manj kot pri *pomlad* – le malo več kot tretjina. Večina členov – izjema je seveda osnovna sopomenka brez dodanih virskih oznak pa tudi posamezne sopomenske enote z več navedenimi, po možnosti krajevno in časovno razvejanimi viri – je ožjenarečnih ali redkih (posamezni viri); posebna je večpomenska *šišmiš* s tremi (delno) različnimi latinskimi in štirimi nemškimi ustreznici, kjer ima navedena vsaj dva terminološka vira.

Pri odkrivanju kriterijev, po katerih se je odločal za rabo slovenske sopomenke, nemške ustreznice ali obeh hkrati, se žal pokaže njihova premajhna trdnost, včasih celo popolna odsotnost. Tako so npr. *skržabec*, *pirač*, *mižkut*, *pomračnik*, *lilek* 5) in *pirpogača* sicer pojasnjeni z nemško *die Fledermaus*, imajo pa vsi eno samo oznako vira, pretežno celo krajevno obrobno (Haloze, Solkan, Krn). Če postavimo ob njih sopomenke z leve strani enačajske formule, vidimo, da resda prevladujejo primeri z eno samo oznako vira (*ladoper*, *latopir*, *vdopir*, *pirožaba*, *mrakulj*, *piroželj*, *pirožan*, *pirnpogačica*, *pirezelj*, *topirka*, *pern-pogača*), ni pa to pravilo, saj ima npr. *topir* dodanih kar šest virskih oznak (*Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *Mik.*, *Škrinj.*, *Frey.(F.)*), *mračnik* 4) celo sedem (*Guts.*, *Jarn.*, *Jan.*, *C.*, *KrGora*, *Kor.*, *Savinska dol.*), *pirožljek* štiri (*Jan.*, *Mik.*, *vzhŠt.*, *ogr.-C.*), *matopir* tri (*Cig.*, *Mik.*, *jvzhŠt.*), prav tako tudi *matofir* (*Cig.*, *C.*, *Polj.*) in *pirhpogačica* (*Jan. Mik.*, *Dol.*), *dupir* pa dve (*Mur.*, *Mik.*). Pri slovarsko izenačenem paru *skržabec* = *skržabec* pa ima prva sopomenka navedene kar štiri vire: dva slovarska (*Murko*, *Cigale*), enega besedilnega (*Glasnik*) in enega zemljepisnega (*vzh. Štajerska*), medtem ko ima položajno in zato tudi sistemsko nadrejeni *skržabec* samo ožjo zemljepisno oznako (*Haloze*).

2.3 *Kljub* je besednovrstni homonim (prislov in predlog), *kljubemu* je prislov, v enem pomenu sopomenski s *kljub* in razložen z dvema nemškima ustreznicama, od katerih je samo prva ('zum Trotz') navedena pri *kljub*; pri *kljubu* sta navedeni prav ti

dve nemški ustreznici ('zum Trotz' in 'zum Possen'). V to sopomensko skupino spadajo še naslednji primeri: *kljubaj* (*na kljubaj*), *kljubest* (*od kljubesti*), *kljubet* (*h kljubeti*), *kljubice* (= *kljubu*). Samo zadnji primer se ne pojavlja kot sestavina frazema in edino ta nakazuje svojo včlenjenost v obravnavano sopomensko skupino z enačajem, medtem ko imajo ostali le skupno nemško ustreznico.

Vkljub je prav tako besednovrstni homonim (podatek o tem – prislov in predlog – je naveden skupaj in takoj za iztočnico, je pa pri njem drugačna slovaropisna ureditev kot pri *kljub*, kjer je besednovrstna različnost ponazorjena z rimskimi številkami. Pri *kljub* je navedena tudi podrejena oblika *v kljub*, ni pa pri *vkľjub*. Ta *v kljub* je pač isti tip kot navedeni *na kljubaj*, *od kljubesti*, *h kljubeti*. *Kljub* in *vkľjub* sta v medsebojnem sopomenskem odnosu kot prislova in predloga. Ostali izrazi so sopomenke samo s prvim, tj. prislovnim homonimom v pomenu 'zum Trotz'. Pri *navkljub* ni nobene oznake, je samo nemška ustreznica, enako pri drugih predložnih samostalniških zvezah v prislovni rabi; osrednji izraz tu torej ni eksplicitno izražen.

Največ podatkov o sopomenskosti dobimo pri *kljub*, morda zato ker je oblikovno osnovna sopomenka. Pri njej (kot vezniku) dobimo frekvenčno obvestilo, ki se glasi *tudi*: *v kljub* (*vkľjub*), na koncu slovarskega sestavka pa je izkazana povezanost s *kljubu* (*prim. kljubu*), kjer najdemo etimološko opozorilo: *zu Liebe*. Pri *kljubu* so zapisane še druge variantne oblike: *na kljubu* (*na kljubo*), *h kljubu* (= *kljubu*). Manjka sicer normiranost, povedal pa je etimološko najbližjo obliko *kljubu*. Sopomensko najbolj povezani sta *kljub* in *kljubu*.

Pri *kljubu* je navedenih več slovarskih, krajevnih in avtorskih virskih oznak, pri *kljub* pa je kot vir naveden samo Cigale, in to pri frazemu *kljub delati komu*, kar je za enačajem razloženo z enočlensko sopomenko *kljubovati*. Razvrstitev kazalk je po etimološki osnovi, ne po vrednostni. Primarno Pleteršnik verjetno ni imel sopomensko razvrščevalnega cilja. V sodobni slovenščini *kljub* v prislovni rabi ni ohranjen, ampak samo v predložni in vezniški.¹⁰ Prislovna raba se je ohranila pri *navkljub*, kjer sta homonima posebni iztočnici.

2.4 Bistveno manjša uporaba slovaropisnih oznak je značilna za številčno močno sopomensko skupino *zaponec/zapenec*. Z njihovo šestkratno uporabo se razkrivata samo dve uporabnostno nadrejeni sopomenki (*zaponek* = *zaponec*; *kopčice* = *baba in dedec*,¹¹ *die Hefstel*); pri *pripona 1*) je pred nemško ustreznico *Hefstel*, ki jo (edino) imajo tudi *zaponec*, *zaponica*, *zaponka*, *zapenec*, *zopenja*, *zopenka*, *zopentlja*, navedena za enačajem razlaga: = *to*, *s čimer se kaj priprenja*. Razlaga podeljuje členu *pripona 1*) v sopomenskem nizu *Hefstel* sicer posebno veljavo, vendar ne takšno, da bi bil uporabljen pri kaki drugi sopomenki na desni, nadredni strani sopomenske

¹⁰ Slovar slovenskega knjižnega jezika, II. Ljubljana 1975, str. 339.

¹¹ Pri *dedec 6*) je navedena nemška ustreznica *der Hafstelhaken*, medtem ko znotraj slovarskega sestavka *babica* druge sestavine, tj. *das Hafstelöhr*, ni, je pa pri *baba 12*). To kaže na določeno stopnjo slovaropisne neuskkljenosti v Pleteršniku.

enačbe. Glasovno-pisne variante pri *poglica* (prim. *ponglica*), *zapentlja* (v oklepaju *zapenklja*) in *pripenjec* (v oklepaju variantno obrazilo *-nec*) pa se ne pojavljajo kot iztočnice, so torej uporabnostno obrobne. Enačajska formula mu v tej sopomenski skupini kot da ne zadošča, zato jo v sicer že tako redko rabljenih primerih dopolnjuje še nemška ustreznica. Notranja razmerja so zaradi redkosti slovaropisnih oznak žal minimalno izpričana. Po eno samo omembo vira imajo v pomenu 'Heftel' npr. *zapenja*, *zapenka*, *zapentlja*, *zapetnica*, *zapona*, *zaponka*, *kobiličica*, *pripona 1*), *pripenjec*, nobena od njih pa nima dodanega opozorila o nadrejeni sopomenki.

Kar 16 členov te sopomenske skupine je pojasnenih z nemško ustreznico *die/der Heftel*: *zapenja*, *zapenka*, *zapentlja*, 1. *zapetnica*, *zapon*, *zapona*, *zaponica*, *zaponka*, *kobiličica*, *poglica 2*), *zapenec*, *zaponec*, *kopčice*, *pripona 1*), *pripenjec*, *kopča*. Izjema je samo *zaponec*, ki ima za vrednostno nadrejeno sopomenko (= *zaponec*) in dvopičjem opozorilo o naglasno posebni množinsko omejeni rabi (*záponki*) in dve pomensko različni, specificirani (omejevalni) nemški ustreznici (*die Schuhschnallen*, *Kleiderspangen*).

Poseben problem v tej sopomenski skupini predstavlja določitev osnovne sopomenke. Že omenjena znana merila (nemška ustreznica, kratek slovarski sestavek, praviloma odsotnost avtorskih in virskih oznak) namreč tu z izjemo prvega odpovejo, iskanje virsko najfrekventnejšega člena pa je izločilo dve sopomenki: *zapenec/zaponec*. Obe sopomenki sta večpomenski z ustreznico *die Heftel* na začetku slovarskega sestavka in s petimi oznakami virov, od tega so štirje skupni: *Cig.*, *Jan.*, *C.*, *DZ.*, zadnji pa je v obeh primerih narečno omejevalen (*zapenec – Rib.-Mik.*; *zaponec – Notr.-Levst. (Rok.)*). Zaradi visoke stopnje njune medsebojne prekrivnosti menim, da sta obe osnovni sopomenki v obravnavani sopomenski skupini.

Kot edina nemška ustreznica se pojavlja *die/der Heftel* v osmih primerih – enkrat s pomensko omejevalnim dopolnilom *für Jägernetze* – v preostalih osmih pa družno z ustreznici *die Schnalle*, *die Spange* oz. *die Schliesse*, običajno ločenih s podpičji, kar bi kazalo na njihovo pomensko različnost, ne pa vedno. Tako je npr. vejica med *die Heftel* in *die Schnalle* pri iztočnici *zapona* ter med *die Schliesse* in *die Heftel* pri iztočnici *kopča*, kar bi lahko bila napaka, saj nemški slovarji sopomenk teh besed ne uvrščajo skupaj.¹² Po Grimmu bi nasprotno o sopomenskosti v teh primerih lahko govorili ('fibula').¹³ Slovaropisno vrednost vejice, podpičja in številčnih oznak pri Pleteršnikovi pomenski členitvi pa bi bilo treba opredeliti na bistveno večjem vzorcu.

¹² Vergleichendes Synonymwörterbuch, Sinnverwandte Wörter und Wendungen. Der grosse Duden, Band 8, Bibliographisches Institut AG, Mannheim 1964. Synonymwörterbuch. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig 1985.

¹³ Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Vierten Bandes zweite Abtheilung, H. I. J., Leipzig 1877, stolpci št. 132–133 (der haftel) in 768 (der/das heftel); Neunter Band, schiefele–seele, Leipzig 1899, stolpci št. 691–692 (die schliesze) in 1161–1163 (die schnalle).

3 S popolnjevanjem slovenskih sopomenskih skupin iz Pleteršnikovega slovarja se na sistematičen način pokažejo njegove sicer že znane lastnosti. Pleteršnikov slovar je dvojezičen, a je v sami izpeljavi ta njegova osnovna lastnost presežena. To mu je omogočila v prvi vrsti uporaba posebnih slovaropisnih oznak, s katerimi je opozarjal na določena razmerja (tudi sopomenska) med slovenskimi besedami, česar pa zaradi nedoslednosti izpeljave ne smemo razumevati absolutno. Iztočnice so pogosto brez nemške ustreznice; dodano imajo le nadrejeno sopomenko in šele pri tej (ne vedno) dobi želeno informacijo tudi uporabnik dvojezičnega slovarja. Narečno in časovno zaznamovano besedje je redno opremljeno z virskimi, zlasti krajevnimi ali časovnimi podatki, njegova povezanost z manj zaznamovanim in sopomensko nadrejenim besedjem pa je razvidna iz slovaropisnih oznak. Praviloma imajo sistemsko osrednje sopomenke dodane (samo) nemške ustreznice (živalska in rastlinska poimenovanja tudi latinske), vendar je razmerje med pojasnjevalno rabo nemških ustreznic in slovenskih sopomenk v posameznih sopomenskih skupinah različno uresničeno.

Krajšave (»kratice«) iz Pleteršnikovega slovarja

C.: O. Caf, slovarsko gradivo

Cig.: [M. Cigale], Deutsch=slovenisches Wörterbuch, 1860

Dol.: dolensko

DZ.: Državni zakonik (izpiski iz let 1871–1882)

Frey.(F.): H. Freyer, Fauna der in Krain bekannten Säugethiere, Vögel, Reptilien und Fische, 1842

Guts.: O. Gutschmann, Deutsch=windisches Wörterbuch, 1789

Jan.: A. Janežič, Deutsch=slovenisches Taschenwörterbuch, 2. izd., 1867

Jarn.: U. Jarnik, Versuch eines Etymologikons der slovenischen Mundart in Inner=Österreich, 1832

jvzhŠt.: jugovzhodni del slovenske Štajerske

Kor.: slovenski del Koroške

KrGora: Kranjska Gora in okolica na Gorenjskem

Mik.: F. Miklošič (razna dela)

Mur.: A. J. Murko, Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik, 1832–33

Notr.-Levst.(Rok.): notranjsko (Levstikova rokopisna slovarska ostalina)

ogr.-C.: ogrsko (Cafovo slovarsko gradivo)

Polj.: Poljanska dolina na Gorenjskem

Rib.-Mik.: Ribniška dolina na Dolenjskem (iz Miklošičevih del)

Savinska dol.: Savinjska dolina

Škrinj.: I. Škrinjar, Svetu pismu Stariga Testamenta, VI. 1798, VII. 1802

vzhŠt.: vzhodni del slovenske Štajerske

A Sample Presentation of Larger Synonym-Strings in Pleteršnik's Dictionary

The comparison of four larger synonym-strings (*pomlad*, *netopir*, *kljub*, *zaponec*) in Pleteršnik's Dictionary reveals that not all of them are treated according to uniform lexicographic principles. The lexicographic treatment is consistent only for those headwords which are central to the system (i.e. for those with German equivalents), elsewhere the treatment varies, even for extremely marginal headwords.

In synonym-strings of *pomlad* and *netopir* we find numerical and also proportional differences – but no typological ones – between the German equivalents and the Slovene synonyms listed after the labels. The reader can easily determine the principal synonymous word (and the same goes for the synonym-string *kljub*), as well as the marginal synonyms and related forms. With the use of labels Pleteršnik succeeded in showing the relationships within individual synonym-strings. In some instances the relationships are ranked, although not consistently. The synonym-string *zapenec/zaponec* shows regular use of German equivalents and extremely rare presence of labels when compared to the above items. As far as the Slovene language and its internal relations are concerned this synonym-string is in fact inadequate, and Pleteršnik's inconsistent lexicographical treatment can be seen in the background. Most probably Pleteršnik did not plan to classify the synonymous lexical items; however, he realized this »plan« to a large extent – although not consistently.